

EESTI NSV HARIDUSMINISTEERIUM

E. Lepik

Logopeediline töö
lasteasutuses

Metoodiline kiri

E. Lepik

Logopeediline töö
lasteasutuses

Metoodiline kiri

RAAMATUKOGU
TARTU ÜLKOOLI

Logopeedilisel tööil on tohutu tähtsus emakeele arendamisel ja õpetamisel. Sellepärast peab iga kasvataja, iga lapsevanem tundma logopeedia põhitõdesid. Süstematiseeritud õppematerjali logopeedilisteks harjutusteks eesti keeles avaldatud ei ole. Käesolev metoodiline kiri koos lisadega peab aitama kasvatajat küsimuses orienteeruda ning näitama kätte kõige tavalisemad töövõtted kõnehälvete kõrvaldamiseks.

**TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU**

SISSEJUHATUS

Kõnel on lapse arengus määratu suur tähtsus: kõne abil hakkab ta mõistma ümbritsevat elu ja sellest osa võtma. Inimene, kes kõneleb õigesti, ei suuda kujutleda piinu, mida tunneb kõnehälvik (kõnedefekti all kannatav inimene), kartes kõnetõkestusi või vältides sõnu, mida ta vääralt hääldab. Ebanormaalne väljendusvõime mõjustab negatiivselt inimese psüühikat ja käitumist: mõned muutuvad argadeks, enesest tõmbunud inimpelgureiks, teised seevastu panevad end maksma korrarikkumistega. Kõnehälviku olukorda raskendab veelgi asjaolu, et mitte ühegi teise defektiga inimest (pimedad, kurdid, jalutud jt.) ei pilgata nii armutult kui halvasti kõnelejat (mis sa mõkutad, ökitad, pudrutad jne.).

Lapse igakülgse arenemise eest vastutav kasvataja on kohustatud oma kasvandikke abistama ja otsima teed kõnehälvete kõrvaldamiseks enne, kui laps hakkab tunnetama oma puudulikkust kaaslastega võrreldes. Käesoleva kirjutise eesmärk ongi kasvatajatele selles osas abiks olla. Lugejat ärgu kohutagu pealkiri, sest logopeediline töö lasteaias ei ole midagi muud kui laste õige kõne kasvatamine.¹ Lasteaia emakeele programmis nõutakse laste õige kõne kujundamist, sealhulgas õige hääldamise õpetamist. Et seda ülesannet hästi täita, on vaja tunda ühe eripedagoogilise teaduse — logopeedia aluseid ja mõningatel juhtudel kasutada spetsiaalseid võtteid kõnehälvete kõrvaldamiseks. Kasvatajad, kes kõneravialastes oskustes end kindlana ei tunne, peaksid igal juhul nõu pidama logopeediga.

¹ logopeedia < kr. *logos* sõna, kõne, *paideia* kasvatamine.

Logopeediline töö raskete kõnehälvete kõrvaldamiseks peab toimuma erilasteaedades ja -rühmades. Käesolevas metoodilises kirjas käsitletakse ainult normaalsete laste-aedade logopeedilist tööd. Siin on eesmärgiks kõnedefektide vältimine ja õigeaegne vabanemine laste kõne eakohas- test iseärasustest. Mõnikord võib lasteaias ette tulla ka raskemate kõnedefektidega lapsi, keda antud tingimustes lõplikult ravida ei saa. Metoodilises kirjas püütakse anda juhendeid, kuidas kindlustada nende laste kõne mõnesugust paranemist.

Logopeediline töö tugineb I. P. Pavlovi ja tema õpilaste õpetusele tingitud reflekside väljatöötamisest õpetamise ja kasvatamise teel.²

On väga tähtis, et lapsed omandaksid algusest peale oskuse õigesti kõnelda, sest ümberõppimine on alati seotud raskustega.

Õige kõne, eriti õige hääldamise õpetamiseks on kooli- eelne iga kõige sobivam. Seda soodustavad mitmed selle ea psüühilised ja füüsilised iseärasused.

1. Laste aju on väga plastiline, seosed tekivad ja kus- tuvad kergesti. Kõne, sealhulgas ka kõnehälbed, pole esi- algu kuigi püsivad ja ebaõigete harjumuste unustamine (ebasoovitava tingitud refleksi kustutamine) on suhteli- selt kerge.

2. Õigete seoste kinnistamiseks on vaja sagedast ja roh- ket kordamist. Sealjuures tuleb pedagoogidel arvestada laste kiiret väsimist. Kuid lapsed mängivad meeleldi igal võimalikul juhul ja mängides teevad nad ebateadlikult vaja- likke kõneharjutusigi, saavutades kiiresti edu.

3. Lapsed t a h a v a d õigesti kõnelda ja on väga uhked oma saavutuste üle, see aga kergendab uute harjumuste automatiseerumist kõnes.

3—4-aastase lapse aju, kuulmine ja kõneaparaat on seda- võrd arenenud, et võimaldavad õigesti kõnelda. Sel ajal võibki mänguvormis hääldamisharjutustega algust teha. Lasteaia päevarežiimis leidub sobivaid momente nii kollektiivseteks kui ka individuaalseteks harjutusteks: kõik ole- neb kasvataja huvist ja heast tahtest. Oma õige suhtumi- sega kõnehälvikusse ja sõbralike nõuannetega võib ta ka kõnehälvikule suureks abiks olla.

---

² Vt. E. Koemets, Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika, Tallinn 1963, lk. 7.

Lasteaias tuleb kasvatajal tavaliselt kokku puutada laste eakohaste hääldamisiseärasustega, kõne tempo ja hääle tugevuse häiretega. Harvem esineb lasteaedades patoloogilisi kõnehälbeid (kogelus, ninahääldus, vaeghääldus jt.). Nendel juhtumitel tuleb laps suunata eriarsti juurde, kes vastavalt vajadusele ravib või opereerib, luues niiviisi vajalikud eeldused õige kõne edasiseks arenguks. Kõne tegelik ümberõpetamine ja uute kõneharjumuste automatiseerimine jääb kasvataja ülesandeks.

1. ÜLEVAADE KÖNEDEFEKTIDEST

Kõnehälveteks nimetame igasuguseid — eakohaseid, murdelisi ja patoloogilisi kõrvalekaldumisi emakeelse kõne normidest. Alljärgnevalt on lühidalt vaadeldud füsioloogilisi ja patoloogilisi kõnehälbeid³, millega kasvataja võib lasteaias kokku puutuda.

1. Hääluspuuded

Hääluspuueteks nimetatakse selliseid kõnehälbeid, kus sõnas üksikud häälikud moonutatakse, jäetakse täiesti häälendamata või asendatakse mingi teise häälikuga; vahetatakse või jäetakse sõnas ära silpe; jäetakse ära sõna algus või lõpp; kõneldakse läbi nina või ebaselge diktsiooniga.

Hääluspuuded võivad olla tingitud 1) häälamisest osavõtivate närvirakkude või -teede kahjustusest (düsartria), 2) kõneorganite (huuled, keel, suulagi jne.) väärist ehitusest või talitlusest (düslaalia e. vaeghäälus).

Eakohane vaeghäälus (füsioloogiline düslaalia) esineb kõikidel lastel umbes neljanda eluaastani. See avaldub häälamise ülemäärases pehmuses (palatalisatsioon), sõnade moonutamises ja häälikute asendamises. Ümbritsevate inimeste õiget kõnet kuuldes kaob eakohane vaeghäälus tavaliselt iseenesest lapse kõneaparaadi täiustudes, kuid mõningatel juhtumitel muutub kõne defektiks.

---

³ Füsioloogilised kõnehälbed — kõneaparaadi vanuselistest iseärasustest tingitud kõrvalekaldumised õigest kõnest, patoloogilised kõnehälbed e. kõne defektid e. kõnepuuded — haiguslikud kõrvalekaldumised.

Talituslik vaeghääldus (funktsionaalne düslaalia) on häälduspuue, mis on tingitud kõneorganite ebaõigest asendist või tegevusest hääldamisel. *r*-i väära hääldamist nimetatakse rotatsismiks e. ärretuseks. *r* on üks kõige keerulisema moodustusviisiga häälik ja seetõttu esineb palju *r*-i hälbeid, näiteks moodustatakse *r* kurgunibu või keele külgede värinaga, ilma värinata jne.

s-i väära hääldamist nimetatakse sigmatismiks e. essetuseks, näiteks hääldatakse *s* hammaste vahel, õhk väljub küljelt jne.

k väära hääldamist nimetatakse kapatsismiks e. kaatusseks. Tuntud on *k* asendamine *t*-ga või kõrisulghäälikuga (selline häälik kuuldu, kui eitatakse laisalt kinnise suuga).

Peale *r*-i, *s*-i ja *k* väära hääldamise esineb mõnikord ka teiste häälikute moonutamist ja asendamist ($j > l$, $v > l$, p puhumine põskedesse, $\bar{o} > \bar{o}$, e jt.).

Talituslikuks vaeghäälduseks tuleb pidada ka kõne ülemäärast palataliseerimist pärast neljandat eluaastat (pehmehääldus) ja ebaselget diktsiooni («määritud» kõne, sämpimine).

Orgaanilise düslaaliaga on tegemist juhul, kui kõneorganite ehitus on ebanormaalne, näiteks lõhiksuulae, vale hambumuse, hammaste või suulae deformatsiooni, kidakeelsuse (ülilühike keelekida, keel on tipuni suuõõne põhjas kinni) jt. esinemisel. Orgaanilisest düslaaliast vabanemiseks on vaja eelkõige kirurgi või ortodondi abi. Pärast orgaanilise vea kõrvaldamist saab asuda õige kõne õpetamisele.

Kõige tähelepandavam orgaaniline hääldusdefekt on ninahääldus e. rinolaalia, mis on tingitud kas lõhiksuulaest (suu- ja ninaõõs on ühine ja hääldatakse nina kaudu) või neelu-ninaõõne ahenemisest (neelumandli või polüüpide tõttu ei pääse õhk läbi nina).

2. Kogelus

Eakohane kordamine (füsioloogiline iteratsioon) esineb enamikul väikelastest. Kordamine on iseloomulik lalisemis-perioodile (enesejälgendamine) ja seda esineb ka esimeste sõnade moodustamisel. Väga oluline on, et lapse tähelepanu ei juhitaks kordamisele, et tema kõnet ei parandataks. Kui mingeid komplikatsioone ei teki, kaob korda-

mine kõnereflekside kindlustumisel iseenesest. Sõnade ja lausete kordamist esineb ka 5-aastastel lastel, kuid sõna (lause) algussilbi kordamist, täishääliku venitamist või algushäälikul peatumist tuleb pidada haiguslikuks nähtuseks.

Kogeluse olemuse ümber vaieldakse. Seda võiks nimetada väljendusneuroosiks, mida iseloomustavad kõneorganites esinevad krambid, mis tekivad kõnekoordinatsiooni (hingamine, hääldamine, hääl) valdkonnas emotsiooni mõjul.

Kogeluse sümptomiks on toonilised e. pingsad krambid (t—ulen, p—alun, e—ma) või kloonilised e. vapluskrambid (tu-tu-tulen, pa-palun, e-e-ema). Vahel esinevad mõlemad krambid kombineeritult. Peale krampide esineb kogeletajatel *k a a s l i i g u t u s i*, mis tekivad tõmblusena näo ja kaela piirkonnas kõnekeskuses tekkinud erutuse irradiatsiooni tagajärjel. Mõnikord, eriti vanematel kogeletajatel, kohtame *k a a s t o i m i n g u i d*. Need on niisugused harjumuslikud liigutused, millega kogeletaja püüab kõnetõkestusest üle saada (käega taktilöömine, kaela hõõrumine, noogutamine jm.). Esineb veel *t ä i t e s õ n u* ja *-h ä ä l i k u i d*, millega samuti püütakse kõnetõkestust vältida. Väga iseloomulik on *k õ n e h i r m*, mida koolieelikud veel täie teravusega ei tunne, kuid mis avaldub mõnedel juhtudel selles, et laps ei taha rääkida või vihastub, kui tekib kõnetõkestus.

Kogeluse tekkimise aeg on seotud mingisuguse otsustava etapiga lapse arengus: kõne algus (2—3-a.), kõne väga hoogsa arengu periood (5-a.), koolimine (7-a.), puberteediiga. Viimasel juhul on küll tavaliselt kogelust esinenud ka varem, kuid see on möödunud. Kogelemine algab siis, kui laps hakkab oma mõtteid väljendama mitmesõnalause abil: ühe- ja kahe sõnalauseid⁴ kasutav väikelaps ei koge.

---

⁴ Ühesõnalauseks nimetatakse nähtust, kus laps väljendab mõtte ühe sõnaga, mida täiendab intonatsioon, žest. «Auto!» võib tähendada *auto sõidab, anna mulle autot, auto läks katki* jms. Kahe sõnalause on eelmisest täiuslikum, kuid ikkagi primitiivne eneseväljendus, sageli agrammatiline. «Memm tramm» tähendab olenevalt olukorrast *memm läks trammile peale, ema töötab trammijuhina* jm. Kolmas aste väljendusoskuse arengus on mitmesõnalause, mis koosneb rohkem kui 1—2-st sõnast ja milles on kasutatud grammatilisi seoseid.

Kogeluse põhjusi täpselt ei teata. Paljudel juhtumitel esineb kogelus pärilikult, kuid tõenäoliselt eeskätt närvisüsteemi ehitusest (kalduvus erutuvusele, tundlikkus jne.) tingituna. Kogeluse vallastajaks võib olla ehmatus, organismi nõrgenemine haiguse tagajärjel, pidev hirmuseisund, kasvatusvead, närvisüsteemi ärritav miljö, väga harva ka kogelega kõne matkimine.

Kogelust esineb kõige rohkem nõrga närvisüsteemi (melanhoolik) ja tugeva tasakaalutu närvisüsteemi (koleerik), harvem tasakaalustatud närvisüsteemi puhul. Melanhoolsed kogeledajad on arad, enesestõmbunud, nutavad kergesti; koleerikud seevastu on agressiivsed, tülinorijad, nutavad viha pärast.

3. Tummus

Tummuse all mõeldakse kõnelemise võime või oskuse puudumist. Tummus võib olla täielik või osaline ja selleks on palju erinevaid põhjusi.

Kurttummus. Laps, kes ei kuule (kurt), ei õpi ilma spetsiaalse õpetamiseta kõnelema, kuigi kõneorganid ja kõnekeskused ajukoos on korras. Kurtus on sel juhul primaarne, tummus aga kaasnev nähtus.

Kõnehilistus. Tavaliselt hakkab laps esimesi sõnu ütleva esimese eluaasta lõpul ja kõne alguseks peetakse aega, mil ta hakkab aktiivselt kasutama sõnu oma soovide ja tähelepanekute väljendamiseks, s. o. umbes 1,5—2-aastaselt. Mõningatel juhtudel aga hakkab laps kõnelema hiljem, alles 3—4-aastaselt. Kõne on sealjuures täiesti normaalne ja areneb kiiresti. Kui lapse arenguloos ei esine sünnitraumat ega nähtusi, mis viitaksid ajuhaigustele, siis on tegemist kõnehilistusega. Niisugusel korral on kõnelema hakkamise hilinemist esinenud ka teistel perekonnaliikmetel.

Kõnetus (alaalia) on seotud ajukoos asuvate kõnekeskuste alaarenguga rasedusaegsete lootekahjustuste, sünnitraumade, põetud raskete haiguste jne. tagajärjel. Kõnetus võib olla kas osaline või täielik, sensoorne või motoorne. Sensorse alaalia (kõnemõistmatuse) puhul ei saa laps kõnest aru, kuigi kuulmine on korras. Ta orienteerub olustikus ja omandab seosed, mis tekivad esimese signaalsüsteemi baasil. Teise signaalsüsteemi seosed tekivad aeglaselt ja puudulikult. Motoorse alaalia (kõnevõimetuse) puhul saab laps aru sõnalistest korraldustest ja rea-

geerib nendele õigesti, kuid ise ei kõnele. Puhast sensoorset ja motoorset alaaliat esineb väga harva, tavaliselt on tegemist segavormiga, milles valitseb üks komponent. Kuni kõne tekkimiseni on tegemist täieliku kõnetusega (totaalne alaalia). Kui kõne tekib, on see puudulik: esineb häälduspuudeid ja grammatilisi vigu. Sageli esinevad suured raskused lugema ja kirjutama õppimisel.

Kõnekaotus (afaasia). Kõnekaotus (nim. ka kõnehalvatus) võib nagu alaaliagi olla sensoorne (kõnemõistmiskaotus) ja motoorne (kõnevõimekaotus), kuid esineb ainult täiskasvanutel või suurematel lastel, kes juba kõnelesid. Kõnekaotus võib olla osaline või täielik. Selle põhjuseks on ajukahjustused kõnekeskuste piirkonnas traumade või haiguste tagajärjel.

Kõnelakkamus (mutism). Kõnelakkamus on ajutine kõnekaotus hirmu või ehmatus tagajärjel ning kestab mõnest minutist kuni üsna pika ajani. Lasteaias ja koolis esineb valivat kõnelakkamust (elektiivne mutism), mis tekib teatud olukorras või ühenduses mõnede isikutega. Teistes tingimustes kõneleb niisugune laps normaalselt. Kõnelakkamus on neurotiline või psühhogeenne seisund, kusjuures kõneorganid ja -keskused on terved.

II. ÕIGE KÕNE ARENDAMINE

Kõnehälvete vältimise esimeseks eelduseks on vanemate tervis ja sünnitraumade puudumine. Need on asjaolud, mida lasteasutuse töötajad mõjutada ei saa. Küll aga on mõndagi võimalik teha laste kõneorganite ja närvisüsteemi tervise kaitseks. Kõigepealt tuleb säästa laste kuulmist. Kuni lasteasutustes puuduvad helineelavad seinad ja laed, tuleb nõuda ruumides vaikse häälega kõnelemist ja vältida igasugust muud müra. Karjumine ja pidev üksteisest üle kõnelemine kahjustavad peale kuulmise ka hääleaparaati. Pidev müra, samuti liigne kamandamine, igav ootamine, hirmutamine ja ebapedagoogilised karistused kahjustavad laste närvisüsteemi. Lapsed muutuvad rahututeks, närvilisteks ja niisuguse seisundi baasil tekivad neuroosid vegetatiivses närvisüsteemis, näiteks punastamine, kahvatamine, enurees (kusepidamatus), närviline oksendamine. Võib tekkida motoorne rahutus, mille puhul lapsed tormavad sihitult ühest kohast teise, rabelevad istudes jne. Mõnikord võib

esineda protestireaktsioone, nagu negativism ja armukadedus juhtumel, kui ei saada esikohal olla kas ema või kasvataja juures. Närviline õhkkond soodustab logoneuroosi (kogelus, kõnelakkamus) tekkimist. Halvasti õhutatud, liiga kuumad või liiga külmad ja niisked ruumid mõjuvad halvasti hingamiseliinidele. Samuti kahjustab normaalset hingamist laste ebaõige rüht, sest sel juhul on kopsud kokku surutud ja vahelihased ei saa vabalt liikuda.

Lasteasutuste töötajate ülesanne on luua vajalikud tingimused laste normaalseks arenguks ja tagada laste tervist kahjustavate tegurite kõrvaldamine. Samuti on kasvatajad kohustatud juhtima vanemate tähelepanu vajadusele konsulteerida spetsialistidega, kui tuleb korrigeerida laste hammaste asendit, kõrvaldada suulaelõhe või kontrollida kuulmist ja kõrvade tervist.

Õige kõne arendamisel on kahtlemata kõige olulisem hea eesküju. On loomulik, et laps omandab kasvataja kõne grammatilise ehituse, kuid enamasti võetakse omaks ka häälduspuuded, nagu kurgu-*r*, hammastevaheline *s* j.m. Eriti tundlikud on lapsed võõrkeelse aktsendi suhtes ja seepärast peab kasvataja kõnelema korrektselt. Näiteks ei ole õige rääkida eesti õppekeele rühmas venelastega vene keelt, kui kasvataja seda puhtalt ei valda. Koolieelses eas on soovitatav lapsed tingimata paigutada emakeelses lasteasutusse või rühma, keelelised segarühmad ei ole soovitatavad. Küll aga on mõeldav mõne väga terve kõnega lapse paigutamine muukeelsesse rühma keele õppimise eesmärgil. Sel juhtumil peaks järgnema ka õppimine sama keelses koolis. Siinkohal tuleks rõhutada sedagi, et koolieelses eas ei ole soovitatav õpetada kahte või isegi mitut keelt. Võõrkeele õpetamine võib alata alles pärast emakeele hääldamise ja grammatilise ehituse täielikku omandamist.

Õige kõne eelduseks on hästi funktsioneeriv kõneaparaat. Kõneaparaadi arendamine toimub mänguliste harjutuste abil. Kiire sissehingamise ja pika väljahingamise treenimiseks sobivad puhumisharjutused, nagu tuuliku, lipu, paberilintide, seebimullide j.m. puhumine. Hääleharjutusteks valitagu mitmesuguste loomade hääletsuste ja muude helide matkimine, aga ka mingi teksti esitamine vaheldumisi, madalama ja kõrgema, vaiksema ja valjema häälega. Näiteks matkivad lapsed karuisa, karuema ja karupoja mõniskemist, suure ja väikese koera haukumist, ligidal ja kaugel oleva laeva vileti jne. Harjutusi tuleb teha vastavalt laste hääle

ulatusele ja tugevusele, et mitte kahjustada õrnu kõriliha-seid.

Häälendamise harjutamiseks valitakse niisugused häälit-sused, milles esineb vajalik häälik (*s* — ussi sisin, *r* — mootoripõrin, *k* — tulistamine, autokummi lõhkemine jne.). Hääldamisharjutustes eristatakse kahte rühma: eelharjutu-sed õige hääldamisoscuse omandamiseks ja harjutused omandatud oscuse kinnistamiseks. Eelharjutustel on näili-selt vähe ühist mingi häälikuga, kuid nende abil treenitakse keelelihaseid ja saadakse kätte hääliku õige moodustus-koht. Siia kuuluvad niisugused võtted, nagu keelega lak-sutamine ja huultega põristamine («Hobused ja kutsarid»), keelelaba imemine vastu suulage («Põrsaste kutsumine», «Orav naksutab»), keeletipu liigutamine («Mootorpaat»: *d-d-d* . . .), õhujoa juhtimine piki keelt (pudelisse puhumine, vt. joonis 5), värinata *r*-i hääldamine (sitikasumin, raketi-müra vm.) jne.

Õige hääldamise kinnistamiseks valitakse mängud, kus harjutatavat häälikut tuleb tarvitada võimalikult palju. Siia sobivad tekstiga liikumismängud, lauamängud ja spet-siaalselt valitud salmid ning laused.

Üheks oluliseks tööloiguks lasteasutuses on laste kõne selge diktsiooni arendamine. Väga sageli esineb juhtumeid, et laps hääldeb õigesti kõiki häälikuid, kuid kõnes tarvi-tab neid ebamääraselt, kõne tundub lohakana, «määrituna». Sellest vabanemiseks kasutatagu liisusalvide, linnulaulude ja kiirkõneharjutuste hääldamist algul aeglaselt, hiljem kiirema tempoga, kusjuures sõnu artikuleeritagu väga täp-selt ja hästi liikuvate huultega.

Lõpuks on veel jäänud nimetada kuulmist arendavad mängud. Alustada tuleb üldist kuulmistähelepanu arenda-vatest mängudest («Kuula, mida jutustab tänav», «Arva, mida ma tegin», «Arva, kes sind hüüdis», «Kelle hääl» jne.). Vanemate koolieelikutega tuleb harjutada hääliku-kuulmist (foneetiline kuulmine). Lapsed peavad õppima eristama häälikuid kasvataja hääldatud sõnas ja ise leidma sõnu, milles nõutav häälik esineb. Samuti on vajalik valida mänguks sõnu häälikute diferentseerimiseks, näiteks *sool* — *rool* — *kool* — *tool*, *liiv* — *riiv* jt. Algul valivad lapsed vas-tavaid pilte, hiljem võib nende tähelepanu juhtida sellele, mille poolest need sõnad erinevad üksteisest.

Häälikukuulmiseks valitagu algul vokaalidest *a*, *u*, *i* ja konsonantidest *r*, *s*, *l*, *m*, *k*. Alles siis, kui ühe hääliku eral-

damine on selge, võib asuda järgmise kuulamisele. Kui lapsed neid häälikuid kasvataja esitatud sõnades eraldavad ja ka ise leiavad sõnu (pilte), kus nimetatud häälikud esinevad, võib lisaks võtta teisigi. Eelistatav on harjutamiseks valida sõnad, milles jälgitav häälik esineb ülipikana (kolmandas vältes) või sõna algul. Loomulikult võib laste tähelepanu arenedes valida ka raskemaid variante.

III. LASTE KÕNE KONTROLLIMINE

Laste kõnet tuleb kontrollida õppeaasta algul esimese kuu jooksul. Nooremas rühmas kontrollitakse kõiki lapsi, teistes rühmades ainult neid, kelle kõne oli eelmises rühmas korrast ära (eakohane vaeghääldus, ülemäärane palatalisatsioon, ebaselge diktsioon, vaene sõnavara, kogelus, liiga kiire või aeglane kõne jne.), samuti kontrollitakse uustulnukate kõnet.

Kõne kontrollimiseks jälgib kasvataja lapsi nende omavahelistes kõnelustes, räägib individuaalselt iga lapsega, laseb esitada luuletusi ja lõpuks kasutab kontrollsõnu (pilte, millel kujutatud eseme või looma nimetuses esineb kontrollitav häälik). Vestlustes avaldub laste jutukus või sõnakehvus, aktiivse sõnavara hulk ja iseloom, kõne grammatiline ehitus. Luuletuste esitamisel on kerge tabada häälduspuudeid, eriti kui valitakse teadlikult tekst, milles esineb kriitilisi häälikuid (*k, r, s*). Samuti võib nii kontrollida diktsiooni. Hääldamise jälgimiseks on mõnikord sobiv kasutada vestlust, näiteks tutvustada koos lapsega käpiknukule inimese kehaosi. Kehaosade nimetustes esinevad kõik eesti keele häälikud ja küllaltki palju häälikuühendeid, kuid väikelaste piiratud sõnavara tõttu ei tule see võte arvesse.

Kontrollsõnad valitakse nii, et need oleksid lastele tuttavad ja pildil kujutatavad mõisted. Kontrollitav häälik peab esinema sõna algul, sõna sees vokaalide vahel, konsonantühendeis ja sõna lõpul. Hääldamist kontrollitakse iseisivas kõnes ja järelkõnes, s. t. lastakse last nimetada pilte ning juhul, kui ta hääldab valesti, öeldakse talle sõna ette, lastes öeldut korrata. Järeleütlemise kontrollimine on vajalik, sest vahel esineb juhtumeid, et laps järelkõnes hääldab õigesti, aga iseisivas kõnes kontrollitavat häälikut kasutada ei mõista.

Kontrollimisel saadud andmed kannab kasvataja rühma üldnimekirja lisa toodud näidise kohaselt. Märkuste laht-risse märgitakse olulised muutused: lapse kõne on korras (s. t. individuaalset õpetamist pole enam vaja), laps lahkub lasteaiast (läheb teise lasteaeda või kooli, kuid kõne on endine), suunatakse ravile vm. Nimekirjas peavad olema märgitud kõik lapsed, ka need, kelle kõne on korras. (Vt. lisa nr. 1 lk. 36).

Laste kõnepuute kõrvaldamise kohta tuleb lasteasutus-
ses pidada individuaalset arvestust. Soovitatav on seda
teha kaartidel (vt. lisa nr. 2 lk. 37), sest neid on mugav
käsitseda: lõpetatud kaardid kõrvaldatakse, uutele lastele
kirjutatakse välja uued kaardid jne. Kaardile kantakse
peale lapse nime ja sünniaja tema kõne iseärasused esime-
sel kontrollimisel ning kontrollimise kuupäev. Samasse
märgitakse kontrollsõnad, mida kasutati, ja kuidas laps
neid hääldas. Edasi märgitakse mängud, mida lapsega
mängitakse, ja nende eesmärk (missugust hääldamisliigu-
tust selles mängus harjutatakse). Edaspidi märgitakse
kaardile muudatused, mis toimuvad lapse kõnes ja vaja-
duse korral ka individuaalsed harjutused. Kaart lõpeta-
takse, kui kõne on korras. Lapse üleminekul teise lasteaeda
on soovitatav kaart koos terviselehega kaasa anda.

Kui laps läheb kooli kõnedefektiga, tuleb sellest teatada
õpetajale ühes seletusega, mis puude kõrvaldamiseks on
ette võetud.

IV. LOGOPEEDILINE TÖÖ LASTEASUTUSES

1. Töö organiseerimine

Sõltuvalt laste ealistest iseärasustest on logopeedilise
töö iseloom eri vanuserühmades erinev. **Nooremate** lastega
(2—4-a.) toimuvad harjutused-mängud kogu rühmaga.
Nende mängude eesmärk on hingamise ja hääle arenda-
mine, samuti keele liikuvuse harjutamine (õige hääldamise
eelharjutused). 4-aastaste laste kõnest kaob väikelapse
kõnet iseloomustav palatalisatsioon, hääle aga jääb kõrgeks
noorema koolieani. Individuaalset häälikuseadet nooremas
koolieelses eas ei tehta. Küll aga tuleb mõnede lastega, kel-
lel on rasked kõnedefektid (kogelus, ninahäälus, ka
kurgu-r) eraldi harjutada vastavalt vajadusele kas hinga-

mist, voolavat rütmilist kõnet, huulte ja keele aktiivset liigutamist vms.

Viieaastaste lastega jätkuvad kollektiivsed mängud, kuid olulise koha saab individuaalne häälikuseade. Seda soovitatakse teha väljaspool rühmaruumi (arstikabinetis, meetoodikanurgas jne.). Ometi on võimalik harjutada ka rühmaruumis: peegel asetatakse lauale nii, et harjutav laps jääb selle varju, lapse kõrval istuv kasvataja aga saab jälgida ülejäänud laste tegevust. Harjutamise vaatamine pakub teistele lastele huvi ainult paaril esimesel korral, hiljem mitte. Kasvatajal on aga hea võimalus kasvatada lastes õiget ja soodsat suhtumist kõnepuude kõrvaldamisse. Häälikuseade toimub peaaesjalikult kasvataja artikulasiooniliigutuste matkimise teel. Sellele kaasnevad sõnaliselt seletused peavad olema piltlikud ja humoristlikud, näiteks keele liigutamist üles-alla selgitame järgnevalt (sulgudes on märgitud koht, kus keel asub): «Keel on kass; ta magab ahju taga (alumiste hammaste taga). Siis tõuseb kass üles ja läheb pööningule (ülemiste hammaste taha) hiiri otsima. Ta leiabki hiired pööningult põhuhunnikust (alveoolid).»

Individuaalne õpetamine toimub 2—3 korda nädalas; korraga mitte üle 10 minuti.

Kuueaastaste lastega harjutatakse ühiselt õiget diktatsiooni. Häälikuseade, kui seda veel vaja on, toimub individuaalselt. Individuaalne õpetamine jätkub ka teiste kõnehälvete (kogelus, ninahäälus, tummus) korral, kui rühmas abivajavaid lapsi esineb.

Palju vastutusrikkam kui häälikuseade on omandatud hääliku kõnesse harjutamine. See nõuab sageli pikka aega, kasvataja taktilist käitumist ja kannatlikku meenutamist, et laps õpitud häälikut kasutaks. See meenutamine ei tohi mingil juhul lapsele tüütavaks või piinavaks muutuda. Kui aga kasvataja õige hääliku kasutamist igapäevases elus ei nõua, siis laps seda kõnes kasutama ei hakka.

Logopeedilisi harjutusi tuleb teha iga päev. Kuid ei ole otstarbekohane korraldada selleks erilisi logopeedilisi tunde, kuhu oleksid koondatud kõik harjutused ja võtted. Parem on pühendada kõnemängudele mõned minutid mitu korda päevas, näiteks kord teha puhumisharjutusi, kord mängida mängu häälte matkimisega, siis jälle lugeda üheskoos liisusalme, mängida väikeste rühmadega lauamänge jne. Niisugusteks ühisteks harjutusteks-mängudeks sobib

kasutada mõned minutid õppetundides, jalutuskäikudel, vabamängu ajal. Spetsiaalseid didaktilisi mängu kuulmis-tähelepanu teritamiseks ja häälikute eristamiseks sobib lülitada õppetundidesse.

Logopeedilist tööd planeeritakse igaks päevaks nagu muidki mängu, mida mängitakse kogu rühmaga. Samuti peetakse selle kohta arvestust rühmapäevikus. Tuleb ainult rõhutada, et alati pole vaja päevikusse märkida ühe või teise mängu eesmärki. Seda tehakse vaid uue mängu või harjutuse planeerimisel. Individuaalsete tegevuste kohta on kasulik märkused teha kõnehälviku kaardile, mitte aga päevikusse. See võimaldab parema ülevaate saamist ühe lapse harjutustest.

Logopeedilise töö võtted on, nagu juba korduvalt rõhutatud, mänguvormis harjutused. Nende eesmärk on laste kõneaparaadi arendamine. Individuaalseid harjutusi tehakse kõnehälvikutega samal eesmärgil, kusjuures igale defektile on omane isesugune lähenemisviis. Igal üksikjuh tumil tuleb arvestada lapse individuaalseid omadusi ja võimeid. Kindlat retsepti, mida saaks alati kasutada, pole võimalik anda. Kasvatajatel tuleb konsulteerida logopeediga ja toimida tema juhendite järgi. See pole raske, sest igas rajoonis töötab koolilopeed, kelle poole võib abi saamiseks pöörduda ja keda on võimalik lasteasutusse kohale kutsuda.

Erimetoodikast tuleb juttu hälvete kõrvaldamise kirjeldamisel. Töötamine kõnehälvikuga nõuab kannatlikkust ja suurt sisemist rahu. Õpetamisel arvestatagu tingitud reflekside kujunemise seaduspärasusi: vanad väärad seosed tuleb kustutada; luua nägemis-, kuulmis- ja puudutusanalüsaatoritele tuginedes uued seosed; kinnistada neid seoseid pidevalt sõnadega «hea», «õige» ja lõpuks uued tingitud seosed automatiseerida igapäevases kõnes enne kooliiga.

2. Hääliduspuuete kõrvaldamine

Kui mängudes ja eelharjutusi tehes ei ole mõni laps õiget hääldamist omandanud, tuleb alustada individuaalse häälikuseadega. Millises vanuses ühe või teise lapsega seda alustada, sõltub lapse arengust ja defekti iseloomust. Näiteks kui kolmeaastane laps kasutab kõnes kurgu-*r*-i, tuleb alustada ümberõppimisega kohe, kuigi see on nii väikese lapsega väga raske. Kui aga laps hääldab tremolatsioon-

nita keeletipu *r*-i⁵, siis võib oodata õige *r*-i õpetamisega rahulikult 6—7-aastani. *r*-i asendamist *l*-iga võib lubada veel 5-aastastel lastel, kuid siis tuleb hakata õpetama õiget hääldamist, sest vastasel korral võib defekt süveneda ja muutuda külgmiseks *r*-iks, mida on õige tülikas kõrvaldada. *k* asendamisse *t*-ga võib suhtuda üsna rahulikult kuni viienda eluaasta lõpuni, kõri-*k* tuleb aga kõnest kõrvaldada juba varem. Samuti on *s*-i vigade kõrvaldamisega: *s*-i asendamine *t*-ga ja hammastevaheline *s* võivad esineda veel 5-aastastel lastel, hammastevaheline *s* isegi kuni jäävhammaste tulekuni. Külgmise *s*-i vastu tuleb hakata võitlema kohe, kui seda märgatakse.

Individaalne häälikuseade toimub peegli ees, kusjuures kasvataja istub lapsest paremal pool madalamal istmel, et nende näod oleksid enam-vähem ühekõrgusel. See on vajalik selleks, et laps näeks hästi kasvataja huuli ja keelt. Õpetamine toimub kasvataja artikulatsiooniliigutuste matkimise teel. Iga võtte tuleb ette näidata ja seletada, seejärel koos lapsega sooritada. Kui nõuda, et laps üksi keeleharjutusi teeks, siis ta esialgu häbeneb ja mõnikord isegi keeldub harjutamast. Logopeediliste sondide või neid asendavate abivahendite (sõrm, puutikk jm.) kasutamisel on soovitatav, et laps ise võimalikult kõik mehaanilised abivõtted sooritab. Abivahendid tuleb kindlasti eelnevalt puhastada.

Mõned lapsed ei taha harjutusi teha, sest nad ei saa aru, et hääldavad valesti: ise nad ju seda ei kuule. Siis on vaja kannatlikult seletada, missugune on õige hääldamine, ja veenda neid harjutamise vajalikkuses. Iga edusammu puhul tuleb kiita ja ergutada last uutele katsetele. Kui hääliku hääldamine saab selgeks, siis tuleb teatada sellest vanematele ja rühmakaaslastele ning ühiselt edu üle rõõmustada.

Häälikuseade ja hääliku viimine kõnesse

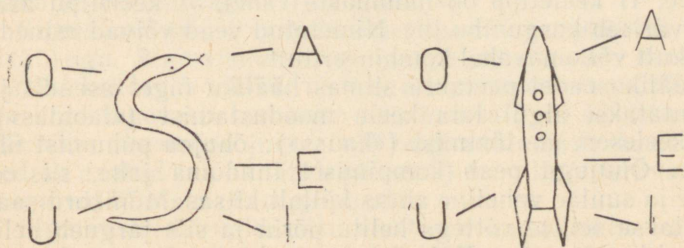
Esimene etapp: orienteeruv faas. Õpetamist alustatakse õige hääldamise ettenäitamisest. Mõnikord hääldab laps kohe õigesti järele. Kui see aga ei õnnestu, siis jagatakse häälik elementideks ja harjutatakse iga osa

⁵ Tremolatsioonita *r* on moodustatud ilma vöngeteta ahtushäälikuna; lubatud on ainult niisugune ahtushäälik, kui keeletipp on alveoolide kohal. Tremolatsioonita *r* moodustatakse ka keelepära ja suulae vahel (värivata kurgu-*r*), millesse tuleb suhtuda nagu kurgu-*r*-i.

eraldi (keele tõstmist, keele külgede surumist vastu puhambaid, keeletipu liigutamist jne.). Kui keel ja huuled on väga passiivsed, tuleb nende arendamiseks teha põiharjutusi: lai ja kitsas keel, keele tõstmine ja langetamine, keelega laksutamine, huulte liigutamine (*a* — *u* asendisse), ülahuule tõstmine jne. Kui keel ja huuled on saavutanud vajaliku paindlikkuse ja alluvad tahtele, hakatakse tegema eriharjutusi vajaliku hääliku hääldamiseks. Sealjuures ei või nimetada õpitavat häälikut, sest laps hääldab seda siis otsekohe harjunud kombel. Harjutusi sooritatakse hästi avatud suuga ja vajaduse korral õigest hääldamiskohast eespool, et keele asend oleks hästi nähtav. Näiteks selle asemel, et painutada keeleservad ülespoole hammaste taha (*r*-i õige koht), tehakse seda ülemise huule juures, sest siis laps näeb selgesti, kuidas keele küljed on surutud vastu huult. Kui liigutus on omandatud, tehakse seda õigel hääldamiskohal.

Teine etapp: seoste tekkimine. Sellel etapil on lapsel hääliku moodustamine selge, kuid teadvuses pole see liigutus veel ühendatud häälikuga ega oska ta seda kõnes kasutada. Siis seome õpitud hääliku täishäälikutega alguses lahtistes, siis kinnistes silpides. Sedagi on soovitatav teha mänguvormis: uss roomab või rakett lendab tähtede juurde ja tuleb sealt tagasi (joonis 1). Loomulikult võib kasvataja kasutada teisigi analoogilisi võtteid silpide harjutamiseks.

Nagu joonistest nähtub, ei kasutata harjutamisel lasteaias esialgu häälikuid *ä*, *ö*, *ü* ja *õ* (nende meeldejätmisel võib tekkida lisaraskusi). Tähed joonisel on paigutatud nii, et ühel pool on häälikud, mis nõuavad huulte

Joonis 1. Pildid *s*-i ja *r*-i harjutamiseks.

tahapoole pingutamist (naerused tähed), teisel pool aga häälikud, mille puhul on vaja huuli ümardada (mossis tähed).

Kui õpitava hääliku ühendamine täishäälikutega läheb sujuvalt, alles siis võib hakata kasutama hääliku nimetust ja võetakse kasutusele vastavate silpidega algavad sõnad (pildid). Sõnades võivad esineda silbid *ä, õ, ü* ja *õ-ga*. Edasi järgneb õpitava hääliku sidumine konsonantidega ja vastavate sõnade harjutamine.

Kolmas etapp: *automatiseerimine*. Hääliku kõnesse harjutamine toimub luuletuste ja jutukeste päheõppimise abil spetsiaalselt valitud sõnadega lauamängudes ja lõpuks igapäevases kõnes.

Rotatsismi kõrvaldamine

r-i õigel hääldamisel on häälekurrud suletud ja vibreerivad, pehme suulagi on tõstetud ja suleb käigu ninaõõnde. Huulte ja hammaste asend (suuava) sõltub naabertäis-häälikust, vrd. näiteks *raamat, rohi*. Lai keel on tagaosas pingul ja nõgus, keele küljed on surutud tihedalt vastu purihambaid. Keele esiserv on õhuke ja toetub lõdvalt ülemistele alveoolidele. Tugev õhujuga paneb lõdva keeletipu värisema ja tekibki häälik *r* (joonis 2). Sõna algul võngub keeletipp vähe, sõna sees ja lõpul, olenevalt vältest, rohkem. Suhe on umbes järgmine:

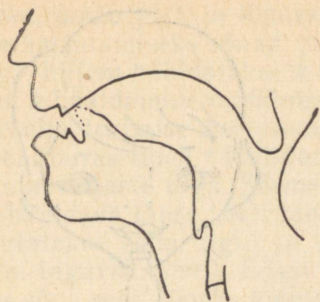
sõna algul ja sõna sees võngub lühike *r* 1—2 korda,

teisevälteline *r* 3—4 korda,

kolmandavälteline *r* 5—7 korda.

Rotatsismi korral võib *r* jääda hoopis hääldamata, asendatakse *l*-iga või moonutatakse hääldamisel: 1) puuduvad võnked, 2) keele küljed on avatud, 3) õhk pääseb ninaõõnde, 4) keeletipp on hammaste vahel, 5) keeletipu asemel väriseb kurgunibu jne. Nimetatud vead võivad esineda üksikult või omavahel kombineeritult.

Häälikuseadel peetakse silmas hääliku õiget asendit ja harjutatakse algul laia keele moodustamist («labidas»), siis keeleservade tõstmist («kauss»), õhujoa puhumist üle keele. Õhujuga peab kompimisel tunduma jahe, siis on keele ja suulae vaheline ahtus küllalt kitsas. Mõnikord saavutatakse sellise võttega helitu põrin ja siis järgneb helilise *r*-i harjutamine. Kui põrinat ei teki, tuleb see esile kutsuda kunstlikult: liigutada sõrme keeletipu all edasi-tagasi

Joonis 2. Läbilõige suuõõnest *r*-i moodustamisel.

Joonis 3. Mehaanilise tremulatsiooni tekitamine sõrmega.

või tõmmata üks kord kiiresti lõdva keele alt läbi, mille tagajärjel hakkab keel võnkuma (joon. 3).

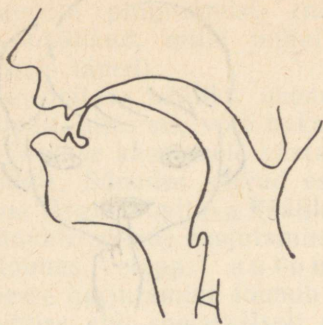
Kurgu-*r*-i korral tuleb keeletipu tremolatsiooni harjutamisega veidi oodata ja mõnda aega kasutada kõnes väri-*nata r*-i («raketihäält»). Alles siis, kui vanad seosed on kustunud ega sega enam, võib asuda õige, keeletipu tremolatsiooniga *r*-i harjutamisele.

Sigmatismi kõrvaldamine

s-i õigel hääldamisel on häälekurrud avatud — häälik on helitu, pehme suulagi on tõstetud ja käik ninaõõnde suletud. Huulte ja hammaste asend sõltub naabertäishäälikust (vrd. seen, suu). Laia keele selg on tõstetud kõva suulae poole, keeletipp on alumiste hammaste lähedal. Piki keele selga on kitsas rennikujuline ahtus, mida mööda õhk üsna terava sisinaga väljub (joon. 4).

Sigmatism on *s*-i väär hääldamine või asendamine teise häälikuga. Sigmatismi vorme on palju, olenedes moodustamise kohast ja viisist: 1) keel on hammaste taga, 2) keel on liiga tugevasti surutud vastu hambaid, 3) keeletipp on ülemiste alveoolide juures või isegi suulael, 4) keele küljed on avatud ja õhk läheb põske, 5) *s* on liiga terava sisinaga või 6) sisin peaaegu puudub.

Sigmatismi kõrvaldamist alustame nagu *r*-i harjutamisegi laia keele moodustamisega. Kõige keerulisem on *s*-i korrigeerimisel rennikujulise ahtuse kätteõppimine. Sel-

Joonis 4. Läbilõige suuõõnest s-i moodustamisel.

Joonis 5. Pudelisse puhumine s-i harjutamisel.

leks võib harjutada pudelisse puhumist (joon. 5), keele külgede tõstmist ja ühes sellega «toru» moodustamist. Keele külgi võib aidata tõsta sõrmedega, kuid hästi aitab ka tiku asetamine piki keelt. Mõõda tekkinud kanalit puhutakse õhku tugeva sisinaga. Edasi nihutatakse keel hammaste taha, hammustatakse hambad kokku nii, et hammaste vahele jääb õige väike vahe, ja hääldatakse õige *s* («ussi sisin»).

Õige palju aega ja vaeva nõuab *s*-i kõnesse harjutamine. Kui see kuidagi ei taha õnnestuda, tuleb lasta põhjalikult kontrollida lapse kuulmist, sest *s*-i moonutamine võib viidata kuulmise nõrgenemisele.

Kapatsismi kõrvaldamine

k õigel hääldamisel tekib sulg keeleselja ja suulae vahel sõltuvalt naabervokaalist kas kõval suulael või kõva ja pehme suulae piiril. Käik ninaõõnde on suletud, häälekurud avatud (joon. 6).

Kapatsismi puhul asendatakse *k t*-ga, jäetakse *k* hääldamata või hääldatakse *k* asemel kõrisulghäälik.

Kapatsismi kõrvaldamine on väga tihti võimalik lihtsalt õige hääldamise matkimise teel, kusjuures juhitakse kõnehälviku tähelepanu keele asendile. Kui *k* hääldamist järeleaimamisega ei saavutata, tuleb harjutada keeleselja tõstmist. *k* hääldamise õnnestumisel harjutatakse häälikut sõna lõpul (*hakk, pakk, haak* jne.), siis ülipikka *k*-d sõna sees

(*hakka, lakka* jm.) ja lõpuks sõna algul. Esimestena valitakse harjutamiseks sõnad, milles *k* esineb koos tagavokaalidega, hiljem hääldatakse *k*-d ühenduses eesvokaalidega.⁶

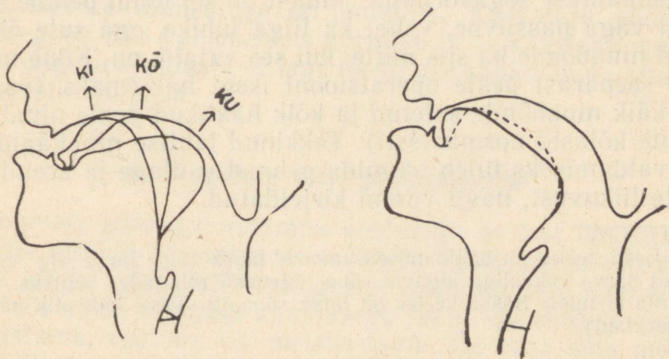
Kui *k* hääldamine matkimise järgi ei õnnestu ega aita ka keeleselja tõstmise harjutamine, tuleb kasutada lähtesilpi *ti*. Sealjuures tuleb *t* hääldada keeleseljaga, keeletipp alumiste hammaste taga. Sõrme või spaatliga lükatakse pidevalt hääldava lapse keelt tahapoole, kuni kuuldubki *ki*. *k*-d harjutatakse sõna algul ja sõnad valitakse eesvokaalsed, hiljem tagavokaalsed. Edasi harjutatakse *k*-d lahtistes silpides sõna sees, lõpuks kinnistes silpides ja sõna lõpul.

Vokaalide vaeghäälduse kõrvaldamine

Vokaalide hääldamise vigadest esineb kõige enam *õ* moonutamist. Kui *õ* asemel hääldatakse *ö*, tuleb keel lükata *e* asendist veidi tahapoole, huuled jäävad *e* asendisse (joon. 7).

Kui esineb *ö* ebaselget hääldamist, tuleb lasta lapsel hääldada *e* ja ümardada samal ajal tugevasti huuli.

⁶ Eesvokaalid on *i, e, ä* ja huulvokaalid *ö, ü*; tagavokaalid *u, o, a*; keskvokaal *õ*.

Joonis 6. Läbilõige suuõõnest *k* moodustamisel ühenduses erinevate vokaalidega.

Joonis 7. Läbilõige suuõõnest *e* ja *õ* moodustamisel. Punktirjoon osutab *õ* artikuleerimist.

Kinnise või lahtise ninahääduse esinemisel tuleb laps suunata kõrva-ninaarsti juurde, kes selgitab põhjuse ja määrab edaspidise ravi.

Lahtise ninahääduse puhul tuleb juba enne operatsiooni harjutada väljahingamist läbi suu, kusjuures võib nina-sõõrmeid kinni hoida. Häälikuseadet alustatakse helituist huulhäälikuist (*p*, *f*). Pehme suulae liikuvust treenitakse haigutamise- ja neelamisliigutuste sooritamisega, järsu algusega vokaalide hääldamisega.⁷ Väga oluline on ninahääduse puhul kõnehälviku häälikukuulmise ja häälikute diferentseerimisoskuse arendamine.

Kinnise ninahääduse korral ei ole hääldamisharjutustest enne operatsiooni kasu. Peale ninaneelumandli või polüüpide kõrvaldamist tehakse nina kaudu hingamise harjutusi ja kasutatakse pehme suulae liikuvuse treenimiseks nagu lahtise ninahääduse puhulgi haigutamise- ja neelamisliigutusi. Puhta kinnise ninahääduse korral omandab laps peale operatsiooni kiiresti varem moonutatud häälikute (*m* ja *n*) õige hääldamise, kuid kõnes jääb mõnikord kauaks püsima ninakõla. Harjutamiseks tuleb valida lauseid ja luuletusi, milles esinevad pikad ninahäälikud, ja nõuda nende hääldamist helisevalt ja selgelt.

Väga sageli selgub peale operatsiooni, et tegemist on ninahääduse segavormiga. Nimelt on sel juhul pehme suulagi väga passiivne, vahel ka liiga lühike, ega sule õhule teed ninaõõnde ka siis mitte, kui see vajalik on. Kõne muutub seepärast peale operatsiooni isegi halvemaks (varem oli kõik ninaõõnde suletud ja kõik häälikud peale ninahäälikute kõlasid normaalselt). Tekkinud lahtise ninahääduse kõrvaldamiseks tuleb treenida pehmet suulage ja arendada selle liikuvust, nagu varem kirjeldatud.

⁷ Eesti keeles on hääldamisele omane lausk alg. Järsk alg esineb ainult harva vokaaliga algavat sõna tugevasti rõhutades, näiteks: «'Ei, 'ei! Ma ei tule!» Saksa keeles on järsk sõnaalg täiesti loomulik nähtus (Knacklaut).

3. Kuulmise kontrollimine. Käitumine nürmiku ja kurdiga

Lasteasutuses tuleb kontrollida laste kuulmist. Selleks hääldatakse kontrollisõnu varjatud suuga või lapse selja taga algul sosinal, ja kui ta ei kuule, siis häälega. Seda tuleb teha individuaalselt ja vaikselt toas. Alustada tuleb 6 meetri kauguselt ja vajaduse korral lapsele läheneda. Kui laps sosinkõnet 6 m kauguselt ei kuule, tuleb ta kontrollimiseks saata kõrvaarsti juurde, kes määrab täpsemalt kuulmise astme.

Juhul kui on tegemist nürmikuga (kuulmise nõrgenemine on märgatav või isegi tugev), tuleb laps panna istuma kasvatajale lähemale, nii et ta hästi kuuleb, mida rühmale kõneldakse. Märgatava nürmise (kuulmislangu) korral (laps ei kuule normaalset kõnet 2—4 m kauguselt) tuleb lapsega rääkida küllalt valjusti ja nii, et ta tingimata näeks kõneleja huuli. Tavaliselt hääldeb nürmik sõnu valetsti, esineb vaeghäädust. Õiget häälendamist tuleb talle juba varakult individuaalselt õpetada.

Vahel juhtub tavalisse lasteaeda kurt laps. Tuleks soovitada tema paigutamist erilasteaeda⁸, kus ta õpib ja areneb surdopedagoogide järelevalve all.

Nürmikud ja eriti kurdid on väga rahutud ning nad püüavad sageli oma õigust maksma panna kätega (mispärast neid peetakse tigidaks). See tuleb sellest, et nende kontakt ümbritsevate inimestega on puudulik. Kasvataja püüdku õigeaegselt olla vahemeheks nürmiku ja ta kaaslaste vahel ning jälgigu kindlasti, et laps tõesti aru saaks, mida temalt parajasti nõutakse.

4. Kogeleja kõne parandamine

Kogeleja kõne parandamise eelduseks on last ümbritsev rahulik miljö, kaasinimeste mõõduka tempoga ja sõbralik kõne, kindel päevarežiim. Kogeleja tuleb suunata mängima üksi või mõne rahuliku kaaslasega laua- või ehitusmänge, joonistama, voolima või meisterdama. On vaja teda mõne aja vältel eemal hoida tugevatest, erutavatest muljetest. Kogelev koolieelik peab magama ööpäevas 12 tundi, sellest osa kindlasti päeval. Toit peab olema vitamiinirikas, toitev

⁸ Eesti NSV-s on Porkuni Kurtide Laste Internaatkooli juures koolieelike rühmad, kuhu võetakse lapsi 3-aastastest alates.

ja lapsele maitsev. Vastumeelseid toite ei tohi teda süüa sundida, vaid järk-järgult õpetada iga toitu maitsema ja hiljem ka süüa.

Vasakukäelisi kogelejaid ei tohi range nõudlikkusega ümber õpetada, vaid pigem treenida mõlemat kätt võrdsest. Sealjuures harjutatakse tervitamist parema käega, teised tegevused võiks vasakukäeline laps vabalt sooritada selle käega, mis talle sobivam on.

Enamasti on kogelejad-neurootikud väga suured egoistid. Seda halba iseloomujoont tuleb taktiliselt ja järjekindlalt ümber kasvatada. Samuti tuleb arvestada, et kogelejad on väga kergesti erutuvad: juba õige nõrk ärritaja võib neis esile kutsuda tugeva erutuse, mis väljendub kõnetõkestustes. Õige kasvatusega tuleb laste erutuvust püüda vähendada.

Kogeluse raviks kasutatakse tänapäeval kompleksmehoodit, millesse kuuluvad psühhoteraapia (s. o. haige mõjustamine kindlate psüühiliste ravivõteteaga nagu sugestioon, hüpnosis), üldkosutav ja rahustav medikamentoosne ravi, füsioteraapia ja kõneharjutused. Psühhoteraapiat koolieelses eas eraldi ei rakendata. Last mõjustab kasvataja reibas meeleolu ja julgustav hoiak.

Medikamentoosse ravi määrab eriarst. See on vajalik väga närviliste ja rahutute, kuid ka apaatsete, kergesti nutma puhkevate laste puhul. Last psüühoneuroloogi juurde saates on soovitatav, et kasvataja annaks kaasa väga täpse pedagoogilise iseloomustuse. Selle põhjal saab arst paremini ravi määrata last esmakordselt lühikese visiidi kestel nähes. Füsioteraapiat lasteaias tavaliselt ei rakendata, küll aga annab suurepäraseid tulemusi ravivõimlemine ja karastamine vee ning õhuga. Kogelejatel esineb väga tihti rühivigu ja nende kõrvaldamiseks on vaja teha eriharjutusi, mida määrab vastav arst või metoodik. Karastada tuleb lapsi järjekindlalt ja see on vajalik nii kogelejatele kui ka teistele lastele. Neurootiliste laste karastamisega tuleb alustada eriti ettevaatlikult, et neid mitte šokeerida: on nad ju eriti tundlikud ja kergesti erutuvad.

Harjutusravi kogeluse kõrvaldamiseks algab koos- ja järelkõnega, kusjuures laps omandab kasvataja kaasabil kõne õige voolavuse ja rütmi. Lisaks sellele tehakse hingamis-, hääle- ja hääldamisharjutusi nagu teistegi kõnehälvikutega, kuid lisanduvad veel kõne-liigutuste koordi-

natsiooni, lõdvestus- ja rütmiharjutused. Esimeste puhul sooritatakse rütmilisi liigutusi kõne saatel.

Harjutusravi jaotatakse nelja etappi. Esimene on nn. vaikumisetapp vanade seoste kustutamiseks ja uute kõnevilumuste omandamiseks. Uute kõnevilumuste omandamine toimub koos- ja järelkõne abil, luuletuste ja jutukeste päheõppimise kaudu. Üheaegselt sellega arendatakse kõneaparaati (hingamine, hääli, hääldamine), püütakse last vabastada liigsest lihastepingest (lõdvestusharjutused), arendatakse rütmitunnet, treenitakse kõne ja liigutuste koordinaatsiooni, harjutatakse voolavat kõnet liikumis- ja lauamängudes (päheõpitud laused).

Teksti (laused, luuletused) tuleb lugeda seotult, värsirea või lause lõpul hingata lõpuni välja ja alustada uue õhuga uut lauset või värsirida. Näiteks:

Karuke — ei — ole — paha: |
murda — kedagi — ei — taha. |
Tema — ütles — mulle, — et |
tahab — maasikaid — ja — mett. |

Ka lauamänge mängides tuleb õpetada kogelejat hääldama kogu lauset seotult: «Ma — võtan — kaardi. | Kaardil — on — kass. | Ma — katan — kassi — kinni. |» jne.

Sissehingamine peab kõnelemisel toimuma vabalt, reflektorselt pärast väljahingamist. Lapse tähelepanu hingamisele ei ole soovitatav juhtida: ta peab omandama õiged võtted märkamatuks, matkimise teel.

Harjutusravi teine aste on dialoogietapp. Sel ajal lasub pearõhk vestlustel. Kasvataja esitab voolavalt kõneldes küsimuse ja laps vastab kuulnud kõnet jäljendades samuti voolavalt. Soovitatav on kasutada vestlust õppemängus või pildi järgi. Esialgu on vaja küsimused esitada nii, et vastustes tuleb lauset korrata sõna-sõnalt, lisades ainult ühe sõna, näiteks «Mida vajab õmbleja?» — «Õmbleja vajab kääre.» jne. Hiljem muutuvad küsimused keerulisemaks ja neid hakkavad esitama ka kogelejad.

Sellel perioodil võib hea eduga kasutada dramatiseeringuid, kus ühte tegelast kehastab kogeleja. Võõras rollis kindla teksti najal on tal hea võimalus kõne harjutamiseks.

Kolmas aste harjutusravis on monoloogietapp. Siia kuuluvad ümberjutustused ja jutustamine pildi järgi. Algul

kasutatakse eelmistest harjutustest tuttavaid, hiljem aga uusi jutte ja pilte.

Neljas ja viimane harjutusravi etapp on praktiliselt terve kõne: laps kõneleb normaalselt vabal teemal jutustades ja spontaanses pöördumises kuulaja poole. Üleminekuks sellele etapile saab kogeleva ülesande välja mõelda jutu lõpp (üks lause), arendada juttu edasi, mõelda iseseisvalt välja jutt antud teemal — kõik võtted, mida kasutatakse lasteasutuses emakeele tundides. Kui lõpuks on saavutatud oskus valitseda kõnet igas olukorras, arendatakse ja kinnistatakse saavutusi emakeele tundides võrdselt teiste lastega.

Kogelevaga tuleb tegelda individuaalselt ja kõike seda, mida ta on omandanud, rakendada igapäevases elus. Ette rutata aga ei tohi ja kui kogeleva pole oma harjutustega veel kolmanda etapini jõudnud, siis teda õppetundides jutustama ei kutsuta. Talle antakse jõukohased ülesanded, mida saab täita õiget kõnet kasutades: öelda peast luuletust, vastata küsimusele. Individuaalne lähenemine kogelevale peab aga toimuma lapsele endale ja kaaslastele märkamatuks.

Harjutusravi edu oleneb täielikult määratud režiimi täitmisest ja harjutuste järjekindlusest. Mida varem nendega alustatakse, seda kindlam ja kiirem on soovitud tagajärg. Samal ajal peab valitsema tihe kontakt arsti, kasvataja ja lapsevanema vahel. Laps aga ei tohi üldse taibata, et tegeldakse tema kõne parandamisega. Tema jaoks peab see toimuma meeldiva mänguna, millest peale tema veel paar last osa võtab. Kõneharjutused toimugu peaauglikult vabamängu ajal. Näiteks kutsub kasvataja kogeleva koos mõne tema sõbraga või ühes nende lastega, kelle kõnes tuleb kinnistada hiljuti omandatud häälikut, ja mängib ühiselt lauamängu. Iga lapse jaoks on mängul oma eesmärk: kaardidel kujutatud esemete ja loomade nimetuses esineb kinnistatav häälik, mängu ajal kõneldakse aga nii, nagu on vajalik kogelevale, s. o. rütmiliselt, voolavalt, õigesti hingates.

5. Tumma lapse kõne arendamine

Lapse kõne arendamiseks tuleb temaga palju rääkida tema esimestest elupäevadest alates. Kõnelda tuleb enam-vähem ühesuguste lühikeste lausetega, mõõduka tempoga ja nii, et laps näeks kõneleva huuli. Kui sellest hoolimata

laps kõnelema ei hakka, tuleb püüda kindlaks teha, kas ta kuuleb kõnet, s. t. kas laps reageerib inimhäälele. Kui ta üldse mingisugustele helidele ei reageeri, on tegemist kurtumma lapsega ja ta tuleb paigutada esimesel võimalusel spetsiaalsesse õppeasutusse (Porkunis).

Kui laps kuuleb, aga kõnele ei reageeri, on tegemist **kõnemõistmatusega** (sensoorne alaalia). Sellise lapse mõtlemist tuleb arendada eelkõige esimese signaalsüsteemi kaudu: kõiki asju ja liigutusi näidatakse ette neid nimetades. Sensoorse alaaliku areng on väga aeglane ja vaevalt märgatav. Niisugused lapsed nõuavad kannatlikkust, sest nad kalduvad korrarikkumisele. Ei tohi hetkekski unustada, et alaalik ei mõista ühtegi sõnalist seletust ega käsku. Algukest peale tuleb neid kasvatada ainult esimese signaalsüsteemi abil (ettenäitamisega), samaaegselt aga kõnet õpetada, kusjuures abivahendiks on suultlugemine, mis eeldab kasvataja selgelt artikuleeritud kõnet.

Kui laps ei kõnele, kuid saab aru kõnest, siis on tegemist kas lihtsalt **kõnehilistuse** või **kõnevõimetusega** (motoorne alaalia). Mõlemal juhul tuleb arendada laste mõtlemist, kõnest arusaamist. Nendega kõneldagu aeglaselt, lihtsate, peaaegu ühesuguste lausetega. Vestluses vanematega selgub, kas võiks tegemist olla kõnetusega (alaalia). Sellele kõnedefektile osutavad sünnitraumad ja imikueas põetud rasked haigused. Alaalia kahtluse puhul tuleb kõne õpetamisel lähtuda lalisemisest kui loomulikust etapist kõne arengus: harjutada lihtsaid silpe ja nende kordamist (*muu-muu, tu-tuu* jne.). Alustada tuleb hästi nähtavatest häälikutest nagu *p, m*. Alaalikud võivad kõnes kasutada primitiivseid silpe asjade või tegevuste õige nimetuse asemel, näiteks: *tu* 'auto', *muu* 'lehm', *au* 'koer', *am* 'süüa' jne. Väga sageli ei ole need lihtsalt võimelised korruga pikemat sõna hääldama. Varem kui teiste lastega hakatagu alaalikutega õppima tähti ja lugemist, sest nägemistaju aitab häälikuid, silpe ja hiljem sõnu meelde jätta.

Nagu kõnetuse (alaalia), nii tuleb toimida ka **kõnekaotuse** (afaasia) puhul, kuid siis tuleb ennekõike teada saada, palju on kõnest säilinud. Nendele säilinud kõneelementidele tuginedes tulebki kõnet õpetama hakata.

Kõnelakkamuse (mutism) ravi on võimalik ainult psüühika mõjustamisega (psühhoteraapia). Kunagi ei tule lapselt nõuda kõnelemist, vaikimise pärast ei tohi temaga riielda. Lapse kõnelema sundimine ainult süvendaks tema

haiguslikku seisundit. Kasvataja peab kasutama kõiki pedagoogilisi vahendeid lapsega kontakti loomiseks. Isiklik soe vahekord aitab väga palju ja enamasti sellest piisabki, et laps vabaneks kõnelakkamusest. Igal konkreetsel juhul tuleb teada saada, millal kõnelakkamus esineb: on see seotud kohaga (lasteaed) või teatud isikuga. Sellest olenevalt tuleb edaspidi käituda. Kui laps ei kõnele kasvatajatega, kuid teiste lastega kõneleb, siis kasvataja mängigu temaga individuaalselt, kuid kasutagu vahendajana käpiknukku, kellega laps kõneleb. Alustada võib tuttava salmi («Karuke», «Tassike») ütlemisest, lasta nimetada pilte, millel on kujutatud üks ese, olend või tegevus. Sealjuures soovitab kasvataja lapsel rääkida, kuid kõneleb tema asemel ise ja jälgib tähelepanelikult last. Niipea kui on märgata vähimatki sõna kujundamist huultega, tuleb käituda, nagu oleks laps kõnelnud käpiknukuga ja teda selle eest kiita. Nimelt ei saa laps igakord arugi, et ei öelnud valjusti seda, mida mõtles. Niisuguse mängu abil vabaneb laps tavaliselt õige varsti haiguslikust hoiakust. Järk-järgult tuleb julgustada teisteski olukordades kõnelema. Vahel võib alguses soovitada sosinal kõnelemist, aga ainult lühikest aega: laps peab harjuma oma häält kuulma.

Kui kõnelakkamus on seotud lasteaiaga, siis aitab enamasti lapse küllastamine kodus, tutvumine tema perekonnaliikmete ja mänguasjadega. Kasvataja peab olema külas käigul sõbralik, kuid mitte lapsele pealetükkiv: parem on tegelda rohkem vanematega. Enamasti juba järgmisel päeval on laps valmis kasvatajaga külas käigul vaadeldud asjadest vestlema ja jällegi harjutatakse laps järk-järgult kõnelema muudeski olukordades.

Samu võtteid võib kasutada ka kõnevõimetuse (motoorne alaalia) puhul kõnenegativismi kõrvaldamiseks. Viimast esineb väga sageli lastel, keda sunnitakse kõnelema, kuid kes oma kõne puudulikkust tunnetades ei taha rääkida.

Igasuguse tumma lapse puhul, olgu see tummus tekkinud mistahes põhjusel, on parimaks kasvatamis- ja ravivahendiks töö. Juba varakult tuleb täiesti tummadele või puuduliku kõnega lastele õpetada eneseteenindamisharjumusi (pesemine, riietumine jne.), kasutada nende abi majapidamistöodel, samuti ka õpetada neid voolima, joonistama, õmblema, punuma, kerima, lõikama, kleepima jne. Töö peab olema lastele jõukohane, siis täidavad nad ülesande meeleldi. Kõiki võtteid tuleb korduvalt ette näidata, sealhulgas

ka individuaalselt õpetades; ainult sõnalise seletusega piirduda ei tohi, sest kui midagi seletusest jääb lapsele aru saamata, siis töö ei õnnestu ja rõõmu asemel tekib noru- tunne, hiljem vastumeelsus selle tegevuse vastu.

6. Debiilne laps ja tema kasvatamise iseärasused

Lõpuks olgu mõne sõnaga nimetatud, kuidas tuleb käituda nõrgamõistusliku lapsega. Nõrgamõistuslikkuse (oligofreenia) raskemate vormidega lapsi (idiodidid ja imbet-siidid), samuti debiilseid lapsi, kellel esineb märgatavaid käitumise ja isiksusehäireid, ei ole soovitatav tavalisse lasteaeda vastu võtta. Kui seda diagnoosi puudulikkuse tõttu on tehtud, siis peaks olema lasteaial õigus neid lapsi välja suunata. See põhjendus, et niisuguste laste arengule on kollektiiv kasulik, ei ole küllaldane nende hoidmiseks lasteaias. Niisugune laps võib saada küll kasvatajate tohu- tute pingutuste varal mõnesugust kasu, kuid kahju, mis ta oma eeskujuga teeb normaalsetele, alles kujunevatele isik- susele, on niivõrd suur, et seda ei tohi ühelgi juhul lasta sündida. Siin ei aita argumendid, et vanematel pole kellegi hooleks last jätta: lahendus tuleb leida erirühmade loomise teel, mitte teiste laste normaalse arengu arvel.

Kui debiilsel lapsel käitumishäireid ei esine, kui ta män- gib lastega sõbralikult ja toimib nii, nagu kollektiivi teised liikmed, siis võib selline laps edukalt käia tavalises laste- aias, kuigi ta ei arene sellisel määral kui tema eakaaslased. Niisuguse lapse kasvatamisel tuleb arvestada, et tal üldis- tusvõime puudub. Seepärast peavad nõudmised ja käsud olema väga konkreetsed, igal üksikul juhul ikka uuesti kor- ratud. Näiteks kui õpetada debiilikule, et kraani all käsi pestes ei tohi vett pritsida, tuleb seletust korrata, kui pes- takse teises ruumis teise kraani all, kausis jne.

Nõudmistega peab debiilse lapse puhul olema erakord- selt järjekindel ja isegi range. Naljatilevalt või irooniaga antud käsku selline laps ei mõista. Debiiliku kasvatamisel on suureks abiks väga kindel päevarežiim, milles üks toi- ming järgneb teisele alati täpselt ühesuguses järjekorras. Samuti on soovitatav rakendada debiilseid lapsi tööle, las- tes neid täita lihtsaid ja väga konkreetseid ülesandeid. Näi- teks ei saa neid käskida katta lauda, vaid tuleb anda üles- anne panna lusikas iga lapse kohale paremale poole ja näi- data, kuidas seda teha. Individuaalsetes tegevustes tuleb

treenida niisuguste laste tähelepanu, mälu ja mõtlemist, sellega koos muidugi ka kõnet.

Olgu aga siinkohal veel kord rõhutatud, et mitte kõik lapsed, kelle kasvatamisel esineb raskusi, ei ole debiilsed. Igal üksikjuhtumil tuleb põhjus kindlaks teha ja vastavalt sellele lapsega käituda.

V. KASVATAJA TÖÖ LASTEVANEMATEGA JA KOOSTÖÖ LOGOPEEDI NING ARSTIGA

Kui rühmas on laps, kellel esineb mingisugune kõnehälve, millest eelnevalt juttu oli, siis tuleb selle üle kindlasti vanematega rääkida. Kõige parem on seda teha kodu külastamisel, kui laps mängib omaette ja kasvataja võib vanematega omavahel vestelda. Mingil juhul ei tohi kõne-defektist kõnelda lapse juuresolekul. Vanematelt tuleb küsida, kas on tähele pandud, et laps kõneleb halvasti, kas on juba midagi ette võetud vea kõrvaldamiseks ja kui mitte, siis õpetada, mida tuleb teha, missuguse spetsialisti poole pöörduda. Seda peab tegema taktiliselt, nii et vanem tajuks kasvataja soovi vajaduse korral aidata, kuid igal juhul peab vanemale jääma tunne, et ta ise omast tahtest toimib nii, nagu lapsele kõige parem on.

Kui lasteaias on kõnehälvikuid mitu, oleks vaja kohale kutsuda logopeed, kes annab kasvatajale juhtnööre, mida ühel või teisel konkreetsetel juhtumil teha. Logopeedi külas-käik tuleks ühendada ettekannetega kasvatajatele ja lastevanematele. Kui on tegemist kaugema väljasõiduga, siis tuleks esinemised korraldada võimalikult ühel päeval. Linnades, kus logopeed töötab, võib teda kutsuda konsultatsiooniks ja kõnelema mitmel korral. Ei ole õige jääda passiivselt ootama, millal logopeed tuleb ise lasteaeda (kuigi ta ühe visiidi sinna kindlasti kunagi teeb). Kui logopeed lasteaeda külastab ja lastele harjutusi näitab, siis peab üks rühmakasvataja kindlasti seda pealt vaatama ja hiljem lapsega neid harjutusi tegema. Kui laps käib logopeedi juures väljaspool lasteaeda, siis peab kasvataja huvi tundma, mida ta seal õpib ja vastavalt sellele, kuidas laps uusi oskusi omandab, nõudma temalt nende kasutamist igapäevases elus.

Kasvataja peab kõne-defektide olemasolust teatama lasteaiast arstile (õele), kes teeb vastava märkuse lapse tervise-

lehele. Arstil on kõnehälvet lühikese visiidi jooksul peaaegu võimatu kindlaks teha. Kui aga kasvataja tema tähelepanu sellele juhib, siis võib ta omakorda nõu anda, kelle poole üksikjuhtumel pöörduda. Arsti ülesanne on avastada kõne-defekti orgaanilised põhjused (kui neid on).

Kui laps on saadetud eriarsti juurde, siis tuleb kindlasti nõuda arsti vastust. Diagnoosist ning määratud ravist peab olema teadlik nii kasvataja kui lasteaias arst, ükskõik kumb neist saab vastuse.

*

Lõpetuseks olgu veel lisatud, et lasteasutuse juhatajal peab olema ülevaade oma asutuse kõnehälvikutest ja nendele osutatud abist. Logopeediline töö on sedavõrd tähtis osa emakeele arendamisest ja õpetamisest, et see peab leidma kajastamist lasteasutuse aastaaruandes.

Süsteematiseeritud õppematerjali logopeedilisteks harjutusteks eesti keeles avaldatud ei ole. Kasvatajat abistab mõnel määral käesoleva meetodilise kirja lisa, milles on toodud näitlik sõnavalik, mängude kirjeldused, mõned tekstid. Vajalikud pildid ja lauamängud tuleb valmistada lasteasutuse oma jõududega nagu teisi didaktilisi vahendeid.

SOOVITATAV KIRJANDUS

- P. Ariste, Eesti keele foneetika, Tallinn 1953.
- E. Koemets, Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika, Tallinn 1963.
- L. Rõuk, Häälamisvigadest, «Nõukogude Õpetaja» 10. okt. 1959.
- L. Rõuk, Kui laps kogeleb, «Nõukogude Õpetaja» 14., 21. ja 28. aug. 1965.
- L. Rõuk, Mis on alaalia? «Nõukogude Kool» nr. 8 1965.
- Хватцев М. Е., Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста, Москва 1961.
- Городилова В. И., Радина Е. И., Воспитание правильной речи, Москва 1961.
- Фомичева М. Ф., Воспитание у детей правильного произношения, Москва 1966.

Laste kõne kontroll

Jrk. nr.	Nimi	Vanus	Kontrollimise kuupäev	r	s	k	Teised häälikud	Kõne ise-loomustus	Kõne parandamine
1.	Aru, Ilme	3; 2	15. IX 64	—	s > t	—	—	räägib vähe	10. V 65 korras
2.	Eller, Jüri	3; 7	17. IX 64	—	—	—	vokaalid kõrgenenud	—	10. V 65 korras
3.	Kaasik, Ulo	3; 5	17. IX 64	—	—	—	j sõna algul puudub	e baselge kõne	10. V 65 korras
4.	Kerem, Helle	3; 6	15. IX 64	tremolatsioonita r	—	—	—	palataliseeritud kõne	lahkus 1. IX 65 X lasteaeda
5.	Liiv, Anne	4; 1	15. IX 64	—	—	—	—	korras	—
6.	Mets, Jaan	3; 8	20. IX 64	—	hammas-tevahaline s	—	—	k o g e l e b	suunatud ravile 1. IX 65
7.	Neeme, Viia	3; 1	20. IX 64	külgmine r	—	kõri-häälik	—	räägib kiiresti	korras 1. X 66
25.	Väli, Tiit	3; 2	10. IX 64	kurgu- r	—	k > t	—	kõneleb palju, kiiresti, kõne palataliseeritud, e baselge	korras 10. X 66
20.	Kaal, Ülle	5; 2	1. IX 66	—	—	—	—	korras	—

Kõnehälviku kaart

Tiiu Väli, s. 17. VII 1961. a.

ESIMENE RÜHM.

10. IX 64. Kõneleb palju, kõne kiire, palataliseeritud, ebaselge;
 $k > t$, kurgu-*r* (ρ)

Kõne kontrollimine	Mängud	Harjutused
toep 'koer' aten 'aken' nutt 'nukk'	Hobused ja kutsarid Automäng (kumm läheb katki) Trumm Kass turtsub Tempo aeglustamiseks k o o s k õ n e	{ keelega laksutamine, huultega põristamine { huultega põristamine, sulg keeleseljaga (kh) keeletipu liigutamine sulg keele esiosaga

15. II 65. Sõna sees ja sõna lõpul *k*, sõna algul veel *t*

toep aken nukk tupek	Loto <i>k</i> harjutamiseks	
-------------------------------	--------------------------------	--

1. III 65. *k* korras

TEINE RÜHM.

10. IX 65. Palatalisatsioon kadunud. Endiselt kurgu-*r*.

Kontroll sõnad	Mängud	Harjutused
kapu 'karu' vupp 'vurr' vopst 'vorst'	küünla puhumine mootorpaat	jahe tuul üle keele keele esiserva liigutamine (<i>d-d-d</i>) tremulatsioonita <i>r</i>
paamat 'raamat'	rakett	

1. X 65. Tremulatsioonita *r* õnnestub. Kasutada seda sõna algul, matkides kasvatajat15. I 66. Tremulatsioonita *r* kõnes, kurgu-*r* kadunud

KOLMAS RÜHM.

10. IX 66. Kasutada mehaanilist tremulatsiooni, harjutada häälikuühendit *tr*10. X 66. *r* korras.

Üldiselt kõne selge, tempo normaalne, sõnavara küllaldane. Jätkata diktsiooniharjutusi.

Sõnavalik hääldamise kontrollimiseks (pildid)

siil, pasun, uss, must müts,
raamat, orav, vurr, vurrud, korv,
kana, nukk, aken, uks, kuusk,
jänes, maja, nina, pann, muna,
lill, kala, tuvi;
tramm, kraan, klaas, pruun pliiats;
traktor, varblane, korstnapühkija,
kampsun, sõstrad, suhkruatoos.

Pikad vokaalid: saabas, mees, tiivad, tool,
suusad, käärid, küünal, põõsas, vöö.

Diftongid: laev, sai, auto, pea, leib, peoleo,
oad, koer, poiss, luik, nõel, või, lõoke,
õun, käed, päike, kõis.

Kehaosade nimetused: pea, juuksed, juuksekarv, laup,
kulmud, kulmukarvad, silmalaud, ripsmed,
silmatera, nina, ninasõõrmed, huuled,
hambad, keel, lõug, põsed, kael, kõrvad,
õlg-õlad, rind, selg, külg, kõht, käsi-
käed, küünarnukk, sõrmed, küüned, põial,
sõrmenukk, jalad, sääred, põlved, varbad,
kand. (L. Nurkse sõnavalik.)

Sõnavalik kuulmise kontrollimiseks

Sõnad, mis on sosinkõnes 25 m kauguselt kuuldavad:

(a, e, i, õ, s, j)

isa, saabus, siia, õis, õie, õe,
sees, jões, ees, jõi, ajas, saja

Sõnad, mis on sosinkõnes kuuldavad 20 m kauguselt:

(ä, ö, ü, k, p, t, f, h)

kütt, püük, köök, käpp, päkk,
töö, pähe, püü, tükk, pöök,
küüt, ätt

Sõnad, mis on sosinkõnes kuuldavad 3 m kauguselt:

(u, o, r, l, m, n, v)

moor, noor, voor, loor, rool, oom,
moll, roll, roov, morn,
vurr, onu, ruum, luu, mull, vull,
nunn, urn, uur

Mängud ja harjutused

1. Hingamise harjutamiseks:

tuul puhub; lehtede liigutamine oksa küljes; niitide külge riputatud paberist linnukeste puhumine; lipukeste, paber- või siidilintide lehvimine; vati, väikese auto, traktori vms. veerema puhumine laual või üle laua teisele lapsele; värviliste kuulikeste puhumine kausis; seebimullide puhumine; õhupallide ja kummiloomade täispuhumine; tselluloidist laevakeste, kalakeste puhumine vees.

2. Hääldamine ja hää:

vabriku- (laeva-) vile; lapse nutt *uaa*, huikamine metsas — *uu-uu, ae-ae*, ussi sisin *sss*, loomade hääletsused (*muu, auh-auh, näu, nurr-nurr* jne.); linnud (*vaak-vaak, kaa-kaa, kok-kok, kuk-ku, tiu-tiu* jne.); kiirabiauto *vvv*, lennuk *rrr* (keeletipp ei värise), auto *prrr*.

3. Kuulmiseks:

«Millest jutustab tuba (tänav, mets)»

Lapsed sulevad mõneks hetkeks silmad ja kuulatavad. Kasvataja märguandel avatakse silmad ja 3—4 last ütlevad ükshaaval, mida keegi kuulis. Seejärel suletakse jälle silmad ja kuulatatakse uuesti. Kasvataja võib sel ajal meelega tekitada mingit heli (müra): nihutada tooli, kõhatada, kõndida, koputada pliatsiga jne. Põhiliselt tuleb kuulatada neid hääli, mis meid ümbritsevad, seepärast aitab ühest lisaks tekitatud helist.

«Arva, mis ma tegin»

Kasvataja tekitab sirmi taga mõningaid helisid (vee kallamine, paberibimine, riide lõikamine laual jm.), mida lapsed püüavad ära tunda.

«Arva, kes hüüdis», «Kelle hääli?» jt. tuntud mängud.

«Kuula tähelepanelikult»

Häälikukuulmise arendamiseks 5—7-a. lastele. Algul määratakse, millist häälikut tuleb tähele panna. Seejärel ütleb kasvataja sõnu ja lapsed peavad kokkulepitud hääliku esinemisel käed tõstma, selle puudumisel hoidma käed paigal. Sõna hääldamisel tuleb esialgu eraldamiseks määratud häälikut eriti selgesti artikuleerida või valida selliseid sõnu, kus see häälik esineb pikana (näiteks *s* sõnades *uss, kassi* jne.). Ühe mängu kestel kuulatatakse ainult üht häälikut.

4. Lõdvestusharjutused:

linnud lehvitavad tiibu;
pesu loputamine (ette kummardudes kiigutada käsi lõdvalt ühele ja teisele poole, siis sirutada ja riputada pesu kuivama);
tuuleveski (käte ringid);
(vt. ka S. Ernesaks, «Kehalised harjutused eelkoolieas», Tallinn 1964).

5. Harjutused kõne ja liigutuste koordinatsiooniks:
Liisusalmide lugemine, kusjuures sõnale kaasneb liigutus:

- a) Armas sõber, ole kena,
täna mängu alga sina!
- b) Kassipojad Liisu, Miisu
leidsid nurgast vana viisu.
Sihker-sahker, ussi-pussi
— viisu paelad läksid krussi. («Täheke» nr. 9 1966.)
- c) A, B, C —
kits läks üle vee,
tõi sealt palju prahti:
sina oled mängust lahti.

(vt. ka ENSV Haridusministeeriumi
«Käskkirjad ja juhendid» nr. 5 1961.)

«Tuuleveski»

Lapsed sooritavad käte ringe, alustades liigutusega ülalt alla, kusjuures iga sõna saadab hoogne liigutus, mis rõhutab rütmi.

Kiirelt tiirleb veskitiib,
jahu jahvatan ma nii.
Tiirle, tiirle veskitiib,
varsti jahu koju viin.

«Üle kraavi». Lapsed seisavad ühes viirus ja astuvad korraga kõne rütmis.

Astun, astun mööda kive,
nii ma saangi kraavist üle.

«Onu Stjopa»

Onu Stjopa pikad jalad läksid üle tänava.	}	samm igal sõnal
Väikse poisi väiksed jalad ruttu-ruttu järele.	}	igal sõnal kaks sammu

«Uued kingad»

Väike (Vallo) kõnnib ringi, tahab saada uusi kingi.	}	laps kõnnib ringi keskel kõne taktis
Kust neid leida, ütle ruttu, et ei oleks pikka juttu.	}	kõndija loendab ringis seisjaid järjekorras sõrmega puudutades. Viimati puudutatu läheb ringi sisse ja mäng kordub.

«Vette — kaldale»

Ümber tiigi läheb tee,
seda mööda kõnnime.
Vaata ette sõbrake,
hoia kaldast eemale!

Kõnd kõne taktis, seejärel jäävad kõik seisma ja mängitakse mängu «Vette — kaldale». Lapsed seisavad ringis ümber «tiigi» ja hüppavad kasvataja märguandel vette või kaldale. Kui mängujuht kordab sama käsku («kaldale, kaldale»), siis tuleb hüpata kohal. Valesti hüpanud laps lahkub mängust ja saab ülesande kontrollida hüppajaid. Peale võitja (või võitjate) selgitamist kõnnitakse uuesti kõne saatel ümber tiigi ja mäng kordub.

«Oleme tasa»

Üks laps istub toolil, teised kõnnivad läbiseigi tema ümber kõne taktis.

(Tiidul) vaja puhata,
(Tiit veel) tahab magada.
Varvastel me kõnnime,
hästi tasa oleme.

Seejärel valitakse uus «puhkaja».

6) Lauamängud:

Mängijate arv on 2—4, mängu ajal kõneldakse kindlate lause- tega.

Doomino mängimisel alustaja paneb lauale kaardi kahe ühesuguse pildiga ja toimub järgmine dialoog:

- Ma panen lipu lauale. Palun pane lipp!
- Ma panen lipu. Palun pane pall või lipp!
- Ma panen palli; palun pane pall või trumm!

Kui vajalik pilt puudub, ütleb mängija:

- Mul ei ole palli ega trummi. Ma võtan kaardi juurde.
- Ma ei saanud palli ega trummi. Palun pane pall või trumm!

Mängu jätkab järgmine mängija. Mäng kestab, kuni ühel mängijal on kõik kaardid otsas.

Võitja ütleb: «Minul on kõik kaardid otsas. Olen võitja.»

Loto. I variant. Mängujuht võtab kaardi ja küsib:

- Kellel on pall?
- Minul on pall.
- Palun võta pall.
- Ma katan palli kinni.

II variant. Kaardid on laual hunnikus pildiga allapoole. Kaarte võetakse järjekorras:

- Ma võtan kaardi. Kaardil on liblikas.
Ma katan liblika kinni.
- Ma võtan kaardi. Kaardil on lill.
Mul ei ole lille. Ma panen lille tagasi.

Kes oma pildid kaetud saab, ütleb:

- Mul on kõik pildid kaetud. Olen esimene võitja.

Kui kõik mängijad lõpetavad järjekorras, on tegemist veel teise, kolmanda ja neljanda võitjaga ja mäng lõppes viigiliselt. Kaotaja on see, kellel peale viimast võtmiskorda jääb veel mõni pilt katmata.

Sõnavalik mängudes.

Mängud võivad olla koostatud temaatiliselt (koduloomad, metsloomad, liiklusvahendid, tööriistad jne.) või teatud häälikute harjutamiseks. Näiteks *r*-i harjutamiseks võiks olla viis põhikaarti kolmekümne kattekaardiga järgmiste piltidega:

1. kaart: tramm, trumm, trepp, drops, tripid, trellid;
2. kaart: raadio, rebane, roos, rakett, rõngas, rätik;

3. kaart: orav, karu, käärid, taru, hari, harakas;
4. kaart: part, karp, torn, kirss, pärlid, purjekas;
5. kaart: vurr, müür, puur, hiir, tiiger, kohver;

4 harjutamiseks:

1. pakk, tekk, tikk, vokk, nukk, tükk;
2. kana, kell, konn, kuu, känd, küünal;
3. aken, reket, sokid, vikat, tikutoos, sukad;
4. mark, nelk, klaas, vanker, veski, oks;
5. kurg, kurk, kägu, kelk, kastekann, lõngakera;

s-i harjutamiseks:

1. seen, saag, siil, suu, sõlg, süda;
2. tass, poiss, uss, püss, jänes, kass;
3. pesa, põõsas, pääsuke, käsi, mesilane, eesel;
4. kapsas, müts, kuusk, apelsin, uks, vorst;
5. sipelgas, põrsas, sisalik, sõstrad, kasukas, korsten;

häälikuliselt koostiselt sarnaste sõnade diferentseerimiseks:

1. tass — kass, utt — uss, tool — sool,
2. kelk — telk, kiik — tiik, taru — karu,
3. tala — kala, riiv — liiv, luuk — lukk,
4. sild — silt, mark — märk, kook — kokk.

Lisa nr. 5

Tekstid hääldamise harjutamiseks

LIISUSALMID

Edeli — kedeli — teiu — veiu,
 redeli — tedeli — tillu — tips.
 Mireli — pireli, oone — aane,
 tireli — tareli väike sips.

Titram — tatram, tigerigu — nigerigu,
 pipram — papram, sügeligu — nügeligu,
 sügeligu — nügeligu jeki moka.

Vt. veel ENSV Haridusministeeriumi «Käskkirjad ja Juhendid» nr. 5 1961.

LINNULAULUD

Pääsuke

Kireli-kareli, sireli-sareli
 üle tare, üle vare
 tsirr-tsirr, tsirr-tsirr.
 Kireli-kareli, sireli-sareli
 üle koja, üle oja

tsirr-tsirr, tsirr-tsirr.
Kireli-kareli, sireli-sareli
üle muru, üle turu
tsirr-tsirr, tsirr-tsirr.
Kireli-kareli, sireli-sareli
üle laeva üles taeva
tsirr-tsirr, tsirr-tsirr.

K. E. Sööt

Pääsuke

Midli-madli, kudli-kadli
kudusin kangast,
kirjasin riiet,
viisin metsa kännu otsa,
tõmbasin katki kar-kärr!

Lõoke

Tiri-liri-lii, siri-lii
üle maa, üle ra'al
Tiri-liri-lii, siri-lii
üle vee, üle tee!
Tiri-liri-lii, siri-lii
üle soo, üle roo!
Tiri-liri-lii, siri-lii
üle puu, üle kuu!

K. E. Sööt

Lõoke

Siidikera — niidikera,
siidikera — niidikera,
siidikera — niidikera,
sirr-sirrr ...

KIIRKÕNEHARJUTUSED

Susi, säh sөө süsi!
Priit pillas prillid põrandale.
Sisalikud ei susise, sisalikud sahistavad sõnajalgades.
Pagari piparkook.
Kaugelt kajab karjakella kaja.
Teet, too toast teed.
Peep, pane kaabu pakki.
Neli rubla liiter.
Liinikorraldaja korraldas ringliiklust.
Ära narri narri, narr ajab turja turri.
Paksu papipapa pikad päkad.
Killa-kõlla lõi kella küla kellalööja.
Kata, kata ka katus kadakatega.

Kassilaul

Kurr-karr kuhu lähed?
 Nurr-narr nurme lähen.
 Mirr-marr mida otsid?
 Hirr-harr hiiri otsin.
 Kurr-karr kust sa otsid?
 Pirr-parr peenra alt.

Sis-sis süss
 susiseb uss,
 pisike Sass,
 ole üsna küss.

A. Käär

Iitsi-kass ja Kiitsi-kass,
 kus on teie väike tass?
 Piima sisse, küll on hea —
 üle midagi ei jää.

E. Enno

Tassike

Mul on kapis tassike,
 tassi peal on kassike.
 Tal on silmad, kõrvad, vurrud,
 ainult kiisu ei löö nurru.

H. Mänd

Muri, Muri, narr, narr,
 mis sa haugud: larr-larr!
 Siili lapseks koeratitt
 peab kasukaga kastanit.

E. Niit

Jussi süss

Jussike pai,
 Jussike pai,
 kuhu su teine
 süssike sai?
 Oh sind, va Jussi,
 su sukk läheb vussi,
 kui sa ei leia
 kadunud süssi!

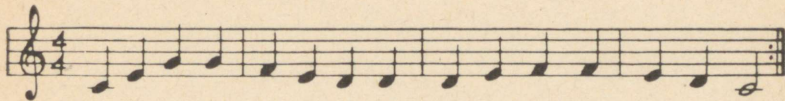
E. Niit

Krants pani nahka vastlavurri,
 kiisu turtsus vurrud turri.

K. Kangur

Laul diftongide hääldamise harjutamiseks

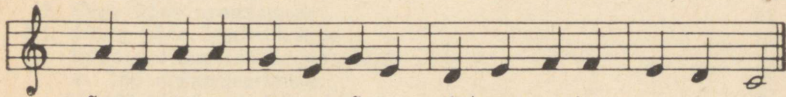
Lõoke

Õ-e-ke-ne, õ-o õ-o, kõr-gel tae-vas lõõ-'rib lõõ⁴
 Õi-e-ke-ne, õ-o õ-o, õit-seb vaikeses nur-me-nõos

Lõ-o-ke-ne, õ-o õ-o, len-dab ü-le nur-me-nõo,

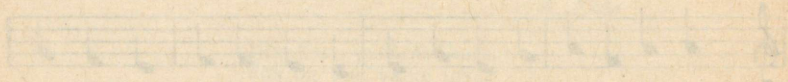

õi-e-ke-ne, õ-o õ-o, õit-seb vaikeses nur-me-nõos

Titel: ...
Komponist: ...
Opus: ...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...

...

...

...

...

SISUKORD

Sissejuhatus	3
I. Ülevaade kõnedefektidest	6
1. Hääluspuued (eakohane, talitluslik ja orgaaniline vaeg- hääldus)	6
2. Kogelus	7
3. Tummus (kurttummus, kõnehilistus, kõnetus, kõnekaotus, kõnelakkamus)	9
II. Õige kõne arendamine	11
III. Laste kõne kontrollimine	14
IV. Logopeediline töö lasteasutuses	15
1. Töö organiseerimine	15
2. Hääluspuuete kõrvaldamine	18
Häälikuseade ja hääliku kõnesse viimine	19
Rotatsismi kõrvaldamine	21
Sigmatismi kõrvaldamine	22
Kapatsismi kõrvaldamine	24
Vokaalide vaeghäälduse kõrvaldamine	25
Ninahäälduse kõrvaldamine	25
3. Laste kuulmise kontrollimine. Käitumine nürmiku ja kurdiga	26
4. Kogelega kõne parandamine	27
5. Tumma lapse kõne arendamine	31
6. Debiilne laps ja tema kasvatamise iseärasused	33
V. Kasvataja töö lastevanematega ja koostöö logopeedi ning arstiga	35
Soovitav kirjandus	37
Lisa: Laste kõne kontroll	38
Kõnehälviku kaart	39
Sõnavalik hääldamise kontrollimiseks	41
Sõnavalik kuulmise kontrollimiseks	41
Mängud ja harjutused	43
Tekstid hääldamise harjutamiseks	48
Laul diftongide hääldamise harjutamiseks	52

Эстер Лепик. ЛОГОПЕДИЧЕСКАЯ РАБОТА В ДОШКОЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЯХ. На эстонском языке. Издательство «Валгус»,
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja M. Hion. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toi-
metaja M. Kukerman. Korrektorid M. Maide ja A. Lember.

Laduda antud 16. XII 1968. Trükkida antud 6. III 1969. Kohila Pa-
berivabriku trükipaber nr. 2, 54×84/16. Trükipoognaid 3,0. Tingtrüki-
poognaid 2,5. Arvestuspoognaid 2,37. Trükiarv 2000. Tellimuse nr. 4044.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 6 kop.

TÜ RAAMATUKOGU

10300014901716

6 kop.

A-29744